

Шульженко Ю. Н. О проблеме киноперевода: культурный аспект (на материале экранизаций романов Хелен Филдинг).

Аннотация

В статье анализируются культурные проблемы перевода кинофильмов. Доказывается, что культурно значимая информация является не менее важной, чем лексические, грамматические или стилистические особенности оригинала, пренебрежение которой ведёт к нарушению требований адекватности перевода и утраты этнокультурной специфики фильма. Определение культурно значимой информации является неотъемлемой составляющей процесса киноперевода.

Ключевые слова: культурно значимая информация, культурный фон, этнокультурная специфика, реалия, аллюзия, перевод.

Shulzhenko Y. N. To the problem of film translation: cultural aspect (in literary adaptations of Helen Fielding's novels).

Summary

The object of the study is the problem of film translation in cultural aspect. The background of the article is determined by the lack of quality in translation films into Ukrainian.

The main aim of the article is to outline the importance of culturally valuable information in the process of film understanding and interpreting.

The object of the study is literary adaptations of Helen Fielding's novels and their translation into Ukrainian as those reflecting ethnic and cultural specific of British society.

Attention is drawn to the great amount of realias, allusions, phraseological units, intertextual elements which reflects culturally valuable information and compose cultural context.

Examples having been analyzed prove that in many cases culturally valuable is neglected or is not reflected properly, which leads to the violation of adequate translation standards. Mistakes having been made can be divided into two main groups: misunderstanding of culturally valuable realias and allusions and wrong interpretation of original text leading to further misinterpretations.

It was found out that understanding and interpreting of culturally valuable information is an integral part of the film translation process. Finding the ways and strategies of proper culturally valuable information translation is the prospect for further research.

Key words: culturally valuable information, cultural context, ethnic and cultural specific, realia, allusion, translation.

УДК 811.161.2+398

Шуляк С. А.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри практичного мовознавства

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

E-mail: shulyak sviitlana@ukr.net

ПЕЙОРАТИВНА ЛЕКСИКА ВТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

У статті вивчено функціонування пейоративної лексики в текстах українських замовлянь. Визначено основні вербалізатори та проаналізовано значення досліджуваних лексем. Розглянуто етносимволіку слів, які стали елементами української національної культури. Виокремлено асоціативні зв'язки між словами й поняттями, що виражають здатність викликати негативні емоції.

Ключові слова: пейоративна лексика, текст, українські замовляння, лексема, негативна сема, значення.

Вивчення складу української лексики зі стилістичного погляду є актуальним у сучасній лінгвістиці. Сфера спілкування, магічна функція мови, мета висловлювання стають основними чинниками вибору лексики в текстах замовлянь.

Сакральну лексику української мови вивчає Л. В. Струганець [12]. Мовні засоби впливу християнських сакральних текстів на слухача визначає Г. Чуба [16]. Конфесійний стиль української мови досліджує В. В. Німчук і представники його наукової школи [7; 9]. О. А. Соляр розглядає замовляння як результат реалізації магічного мислення [11].

І. Ю. Круть аналізує лексику календарно-обрядових пісень із позицій лексико-семантичного та стилістичного аспектів, з'ясовуючи загальні закономірності розвитку значень слів в обрядовому тексті [6, с. 3].

М. В. Філіпчук підкреслює, що лексико-семантичний аналіз мовних одиниць у контексті народного обрядового дискурсу розширює знання про сакральну (ритуальну) природу їх смислів, а також розкриває глибини символізації низки лексем і фразеологізмів [15, с. 18].

В. О. А. Острошко поглиблено уявлення щодо зумовленості структурно-семантичних, мовленнєвих особливостей текстів українських замовлянь екстралінгвістичними чинниками, передусім особливостями світогляду мовців; тексти розглянуто в єдності їх семантичних, структурних, функціональних, комунікативно-прагматичних властивостей [8, с. 3].

Мета нашої рзвідки – дослідити функціонування пейоративної лексики в текстах українських замовлянь. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: визначити основні вербалізатори пейоративної лексики; проаналізувати значення досліджуваних лексем; розглянути етносимволіку слів, які стали елементами української національної культури; виокремити асоціативні зв'язки між словами й поняттями, що виражають досліджувану нами лексику.

У текстах українських замовлянь фіксуємо такі розряди лексики: меліоративна, пейоративна, нейтральнооцінна. Пейоративна лексика (від лат. *reior* – поганий, лайливий) – слова, що містять негативну емоційно-експресивну оцінку [14, с. 122], тобто назви, у яких переважає негативна сема. До цієї групи належать слова, що називають як зовнішні, так і внутрішні риси позначуваного ним поняття.

Замовні тексти мають на меті допомогти людині вилікувати від хвороби, втамувати біль тощо. Фіксуємо замовляння, в яких функціонує лексема **погань**, як-от: *Сонце, місяць, зорі / Весь мир осявають, / Радість і славу нам посилають. / Пошли, Боже, мені щастя, / Щоб я не знала погані, метушні, хвороб* [2, с. 14]; *Водице-кринице! / Ти умиваєш луги, береги, / Умий рожденного, хрещеного (Петра) / Від усякої погані, від усякої боли, / Від усякої нечисті, від усякого бруду* [2, с. 25], яка в Словнику української мовитракується так: 1. Покидьки. 2. Тварини, комахи і т. ін., що викликають у людини відразу. 3. Нечиста сила, чорт, відьма і т. ін. 4. Все, що викликає осуд, зневагу [10, с. 806].

У звертанні до вогню в замовляннях трапляється лексема **нечисть**: *Ти, вогню золотий, грій нас і годуй, світи нам і освічуй, роби здоровими і мудрими, бо ти спалюєш нечисть і недужість, хвороби і болячки, даєш світло і хліб* [2, с. 54], яка має такі значення: 1. Бруд, сміття, покидьки. За релігійними уявленнями, нечиста сила. 2. Тварини, комахи і т. ін., які викликають огиду, неприємні почуття. 3. Негідні, нікчемні, недостойні люди. 4. У народних віруваннях і повір'ях – злі (лихі) сили (нечистий дух, біс, чорт, відьма і т. ін.) [10, с. 639].

А от у звертанні до Матері Божої висловлюється прохання зняти **гризоти** – душевні страждання; муки сумління [10, с. 204], наприклад: *Мати Божа, заступнице, / Зними з мене сухоти й гризоти, / З легень, з печень, / Із серця, з-під серця, / Із білих рук, із босих ніг* [2, с. 15].

Значення лексеми **сквернота** визначається у самому тексті замовляння, як-от: *...очисть же і обмий од мене (такої то чи такого то) раби Божої остуду... і од всякої скверноти – колдунника, колдунниці, епатника, епатниці, і еретика, і еретиці* [2, с. 70].

Безголов'я як показник нещастя, горя, біди [10, с. 48] надсилається на хворобу: *Я вас викликаю, виговораю / На очерета, на болота, / На гнілі колоди, на тихі води, / Де люди не ходять, де дзвони не дзвонять. / На тебе – безголов'я, / Богу – на здоров'я!* [1, с. 54].

У замовляннях знаходимо семантично-похідні пейоративи, де пейоративним є переносне значення лексеми стосовно людини. Так, заслуговує на увагу словосполучення **злаличина** у контексті, на зразок: *«Хто буде на мою корову в'їдати, тому оцей мак субирати. Тобі, зла личино, цього маку не збирати, моєї корови не скушати»* [2, с. 261].

Такі пейоративи, як *диявол, Ірод, біс, чорт, пекло, відьма, опир, гад, змія* вводять нас у демонологію – «світ надзвичайних явищ, котрий із часом був персоніфікований і одухотворений» [3, с. 129].

Лексема **диявол** має такі значення: 1. За релігійними уявленнями – втілення злого першопочатку; злий дух; сатана, чорт. 2. Уживається як негативна характеристика кого-небудь. 3. Уживається як лайливе слово, а також у ролі вигуку [10, с. 231]. У текстах українських замовлянь, як-от: *Як не може доступити диявол до хреста, / Так не може доступити хвороба до (Федора) [2, с. 24]; Спаси, Господи, нас од лихого звіря, од диявольського навожденія...* [2, с. 332] функціонує як протиставлення християнським символам.

Українські замовляння містять також лексему **Ірод**, яка походить від назви Ірод Великий – цар Іудеї; згідно з християнською міфологією, при звістці про народження Ісуса Христа наказав знищити в країні всіх немовлят (звідси переносне значення – «кат», нелюд, недолушок) і лайливе: «Іродів син!» [4, с. 262], наприклад: *«Що ви за дівиці?» Отвіщали они йому: «Ми царя Ірода дочечки» [2, с. 69]; «Одбіжіте, проклятії, от сего раба больного на сухий ліс, на жовтій піски к своєму царю Іроду!» [2, с. 69].*

Біс – уявна надприродна істота, що втілює зло і зазвичай зображується у вигляді людини з козячими ногами, хвостом і ріжками; злий дух, демон, зла (нечиста) сила; чорт, диявол, сатана; уживається також як лайливе слово [4, с. 40], як-от: *Тепер я тебе вишиптую, викликаю і за димом пускаю. Иди собі на очерета, на болота, на сухий ліс, щоб не впіймав тебе ніякий біс [2, с. 160].*

Подібне значення до лексеми **біс** має словочорт у тексті замовляння: *Трясу, трясу кладкою, кладка водою, а вода купиною, а купина чортами, а чорти козаком...* [2, с. 217]; *Йшла Ієва понад чорним морем, / А в чорнім морі корча, / Під тією корчею три чорта; / Одному роги, другому ноги, / А третьому – перелого в ноги [2, с. 268].*

Диявол, біс, чорт невід’ємні від **пекла**, потойбічного місця, де душі померлих грішників віддані на вічні муки; умови, перебування в яких нестерпне; моральні страждання, які хто-небудь зазнає [10, с. 727]. У замовлянні *Особа Божя осталась людині вірна, / Що нас відкупила від пекла, від неволі [2, с. 26] пекло* асоціюється також із *неволею*.

Елементи культу **опирів** дожили до наших днів, хоча в колективній народній пам’яті цей культ зазнав докорінного перетворення, еволюціонував від невиразної, неперсоніфікованої надприродної сили до конкретної персоніфікованої істоти; незмінною залишилася лише сама суть упирів – уособлення злого начала; отже, дуалізм давніх уявлень про одухотворену природу не був відкинтий пізнішими язичницькими віруваннями чи християнством, а лише набув нових форм і змісту і в трансформованому вигляді дожив до наших днів [13, с. 262]. У текстах лексема **опир** часто вживається з лексемою **відьма**, як-от: *Добрідень тобі, береже Оліяне, / Вода Татіяне! / Ти очищаєш луги, береги, / Каміння, креміння, / Очисти мою корову, Богом дану: / Від ворогів, від опирів, од відьмів [2, с. 249]; Як я не знаю – чи бик, чи телиця, / Так, щоб не знав ні опир, ні відьма / В цієї корови, Богом даної, / Користь відбирати [2, с. 250]; Присилає Господь Матір Божу / Рабі Божій (ім’я) / Вроки зганяти, даннє відвертати, / На висках на яйце вибирати, / Відьом відвертати [1, с. 54].*

Лексема **гад** у текстах українських замовлянь вживається як у прямому значенні: земноводна тварина або плазун, як-от: *Вийміть із раба Божого (такого-то чи такої-то) їх худоби зміїний зуб та положить гадові в зруб, а не виймете, виноваті будете [2, с. 284];* так і в переносному: підступна людина, наприклад: *Хто ці молитви буде читати – / Той на огні не буде погорати, / Того не буде звір поїдати, / Того не буде гад посіщати, / Того не буде дерево побивати, / Той не буде у воді потопати, / Той не буде наглою смертю помирати, / А той буде від Господа Бога / Порятунок мати! [1, с. 70–71].* Народно-розмовний варіант – **гад** ужито в тексті *Вижу гижу гадь, / Прийми свій яд, / Вуж над вужами, / Гадь над гадами...* [2, с. 292]. У діалогізованих текстах замовлянь лексема **гадина** функціонує у прикладкових конструкціях, як-от: *Через річку бистру і через кладку хистку йшло три матінки, три п’ятінки (п’ятниці): «А куди ви йдете?» – «До моря, а коло моря липа, а в тій липі змія-гадина дітей навела. Годі тобі, змію-гадино, дітей годувати, йди до хрещеної молитвеної народженої (назва тієї особи)...*» [2, с. 30]; *У золотім полі – золота груша, а на золотій груші – золоте гніздо, а в золотім гнізді – гадина-цариця. – Гадине-царице, повиймай зуби, бо буде тобі те, що тій жінці, що проти неділі у суботу прала, муку придбала, та буде ж тобі те, що тому*

чоловікові, що проти неділі у суботу рубає дроба [2, с. 283]. Іноді у тексті, на зразок: – «Куди ти йдеш, святий Омеліян»? – «Пойду в чистое поле; і в чистім полі стоїть груша, на тій груші соколове гніздо висить, а в тім гнізду лежить гадина Ладина, царей цариця. Пойду скажу, нехай вона скаже і закаже своєму роду і народу: вкусила гадина раба Божія...» [2, с. 289] гадині надається ім'я.

Значення недостойності, підлості, нікчемності [10, с. 621] притаманні лексемі **негідний** у такому тексті українського замовляння: *Я солов'їними очима обдивлюсь, ведмежою силою одборюсь і тебе, негідного, не боюсь* [5, с. 109].

Негативно-оцінну сему мають дієслова в поєднанні з іменниками: **вино пожирати, роти роззявляти, очі витріщати**, наприклад: *Кам'яні сіни, кам'яні стіни, кам'яні столи, кам'яні пани, кам'яне вино п'ють. Коли вони будуть те вино пожирати, тоді на мене будуть роти роззявляти і очі витріщати* [5, с. 103].

Несхвальне ставлення до опонента бачимо в замовлянні: *Щоб на мене, на рожденного, на молитвяного рота не роззявляли, очей не витріщали, языка не піднімали* [5, с. 107].

Слід виділити лексеми, що мають у своєму складі суфікси, які передають значення експресивності, надають певного стилістичного забарвлення тим чи тим поняттям, наприклад: **ліси-лісища, бори-борища, пристрітища, урочища**: *Ви ліси-лісища, ви бори-борища, візьміть собі пристрітища і урочища, занесіть їх на пуці, на нетрі і на сухі ліси, на бистрі води* [2, с. 40–41].

Надзвичайно продуктивні лексеми на позначення частин тіла людини: **очища, губища** у поєднанні з **дівчища, врочища**: *Ішов Христос золотим конем і ізстрітив дев'ять поганихдівчищів, а в тих дівчищ поганіочища. Я їх буду заклинати і проклинати. Не лем я сама із своїми словами, ай аби ми були на помоги Ісус Христос і Пресвята Діва і всі святі, буду заклинати і проклинати всякі поганіочища і врочища...* [2, с. 58]; *Замкни моїм ворогам губи і губища, щоки й працоки, очі й праочі...* [2, с. 308].

Пейоративного відтінку досягають назви хвороб, наприклад: *Ти враз, ти вразище, не я тебе вимовляю, / сам Господь вимовляє і тебе під пупа посилає* [2, с. 103]; *Гриз, гризище, костолом, костоломище* [2, с. 152]; *Сук-сучище, зубище, тімене-боковий! Нарожденому, хрещеному, молитвеному (Івану) тоді сухий зуб нападає, як сухий дуб віти розвиває* [2, с. 212]; а також лексеми інших тематичних груп: **Дим-димище, возьми зубище з хати димом, а з комена вітром** [2, с. 212].

Отже, одним з елементів пейоративності слова є його асоціативне значення, спрямоване на здатність викликати негативні емоційні стани. У текстах українських замовлянь пейоративна лексика виражена в основному іменниками, інші частини мови малопродуктивні. Пейоративні іменники виражають як прямі (*гад* – земноводна тварина або плазун), так і переносні (*гад* – підступна людина) значення, стають елементами персоніфікованих конструкцій. У народних віруваннях і повір'ях іменник *нечисть* виражає лихі сили, а етносимволіка *упиря* стосується уособлення злого начала. За релігійними уявленнями, *некло* визначається як потойбічне місце, де грішники зазнають вічних мук. Деякі пейоративи не стільки характеризують ту чи іншу реалію, скільки виражають негативне ставлення того, хто промовляє замовляння. Підсилення значення пейоративних одиниць спостерігається на основі поєднання з означеннями. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні в текстах українських народних замовлянь функціонування меліоративної лексики.

Список використаної літератури

1. Вербальна магія українців / вступ. сл. Л. Дунаєвська; авт. передм. О. Павлов; упоряд. та приміт. Т. Полковенко, В. Фісун. – К. : Бібліотека українця, 1998. – 98 с.
2. Ви, зорі-зориці... Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / упоряд. М. Г. Василенко, Т. М. Шевчук; передм. М. Г. Василенка. – К. : Молодь, 1991. – 336 с.
3. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Замовляння / упоряд., передмова, примітки М. К. Дмитренко. – К. : Видавець Микола Дмитренко, 2007. – 124 с.
6. Круть І. Ю. Лексика календарно-обрядової поезії: структурно-семантичний та стилістичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова / І. Ю. Круть. – Кіровоград, 2004. – 21 с.
7. Німчук В. В. Християнство й українська мова / В. В. Німчук // Українська мова. – 2001. – № 1. – С. 11–30.

8. Остроушко О. А. Семантико-синтаксична структура текстів українських замовлянь : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова / О. А. Остроушко. – Дніпропетровськ, 2002. – 24 с.
9. Павлова І. Г. Лексика конфесійного стилю / І. Г. Павлова // Дивослово. – 2001. – № 1. – С. 15–24.
10. Словник української мови / кер. В. В. Німчук та ін.; відп. ред. В. В. Жайворонок. – К. : ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с.
11. Соляр О. А. Українські народні замовляння: питання походження і поетики : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07 – фольклористика / О. А. Соляр. – Львів, 2005. – 16 с.
12. Струганець Л. В. Відображення сакральної лексики сучасної української літературної мови у кодифікаційних працях ХХ ст. / Л. В. Струганець // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції. – К., 2000. – С. 428–435.
13. Українознавство : посібник / уклад.: В. Я. Мацюк, В. Г. Пугач. – К. : Зодіак – ЕКО, 1994. – 399 с.
14. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
15. Філіпчук М. В. Етносимволіка мовних одиниць в українському обрядовому дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова / М. В. Філіпчук. – К., 2007. – 20 с.
16. Чуба Г. Мовні засоби впливу на слухача в українських Учительних Євангеліях кінця ХVІ ст. / Г. Чуба // Християнство й українська мова. – Львів : Львівська Богословська академія, 2000. – С. 449–454.

Шуляк С. А. Пейоративная лексика в текстах украинских заговоров.

Аннотация

В статье изучено функционирование пейоративной лексики в текстах украинских заговоров. Обозначено основные вербализаторы и проанализировано значения исследуемых лексем. Рассмотрено этносимволику слов, которые стали элементами украинской национальной культуры. Выделено ассоциативные связи между словами и понятиями, которые выражают способность вызывать негативные эмоции.

Ключевые слова: пейоративная лексика, текст, украинские заговоры, лексема, негативная сема, значение.

Shulyak S. A. Pejorative vocabulary in the texts of Ukrainian spells.

Summary

The aim of the article is the investigation of pejorative vocabulary in the texts of Ukrainian spells.

It is possible to reach this aim after doing such tasks: to learn the functioning of pejorative vocabulary in the texts of Ukrainian spells; to define the main verbalizers and analyze the meaning of lexemes; to research ethnic meaning of the words, which became the elements of Ukrainian national culture; to reveal associative connections between the words and notions, which express the ability to evoke negative emotions. The subject of investigation is pejorative vocabulary.

The object of investigation is the texts of Ukrainian folk spells, which require extra research within linguistic disciplines.

In the texts of Ukrainian spells, the enforcement of the meaning of pejorative units is observed on the basis of their connection with attributes. Some pejoratives don't characterize this or that reality but they express negative attitude to those who pronounce the spells.

Thus, one of the elements of pejorativity of the words is its associative meaning, which is directed to evoke negative emotional state. In the texts of Ukrainian spells pejorative vocabulary is expressed mainly by a noun, other parts of the language are not efficient. Pejorative nouns express direct and indirect meanings, become the elements of personification constructions.

Perspectives of the following investigations are in the process of learning texts in Ukrainian folk spells of the functioning meliorative vocabulary.

Key words: pejorative vocabulary, text, Ukrainian spells, lexeme, negative seme, meaning.